

УДК 343.9

ГАЛСТЯН Г.Г.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЇ, ОТРИМАНОЇ ЗА ДОПОМОГОЮ ОПЕРАТИВНО-ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ

У статті висвітлюються особливості використання інформації, отриманої за допомогою оперативно-технічних засобів, проводиться аналіз практики впровадження інформації, отриманої оперативними підрозділами з використанням науково-технічних засобів у кримінальний процес. Вивчено дискусійні питання щодо вдосконалення досліджуваного напрямку.

Ключові слова: *оперативно-розшукова діяльність, оперативно-технічні засоби, спеціальна техніка, інформація, правоохоронна діяльність.*

В статье освещаются особенности использования информации, полученной с помощью оперативно-технических средств, проводится анализ практики внедрения информации, полученной оперативными подразделениями с использованием научно-технических средств в уголовный процесс. Изучены дискуссионные вопросы по совершенствованию исследуемого направления.

Ключевые слова: *оперативно-розыскная деятельность, оперативно-технические средства, специальная техника, информация, правоохранительная деятельность.*

The article highlights the peculiarities of using information obtained with the help of operational and technical means, analyzes the practice of introducing information received by operational units using scientific and technical means in the criminal process. Were studied the discussed questions on the improvement of the research direction.

Key words: *operatively-search activity, operative-technical means, special means, information, law enforcement activity.*

Вступ. В сучасному українському політичному та правовому суспільстві проявляються тенденції кризи, що пов'язані із нестабільністю та неспромогою держави та її інститутів забезпечити динаміку сталого розвитку та безпеки її громадянам. У результаті послаблення всіх гілок влади відбулося значне підвищення загального рівня злочинності. Важливе місце у викритті, припиненні та розслідуванні кримінальних правопорушень посідає ОРД, за допомогою якої здійснюються гласні й негласні заходи та методи процесу збирання доказів, документування й фіксації злочинної діяльності. У зв'язку з цим проблеми використання результатів ОРД на стадії досудового розслідування є досить актуальними.

Проблемам використання результатів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі приділяли значну увагу М. Бандурка, О.Ф. Долженков, М.П. Климчук, С.Є. Кучерина, С.С. Кудінов, О.В. Манжай, В.А. Некрасов, В.Л. Оргинський, М.М. Перепелиця, М.А. Погорецький, І.Ф. Харабєрюш, В.В. Шендрік, М.І. Шепітько та інші. При цьому остаточне та безумовне місце результатів оперативної діяльності в доказовій базі на законодавчому рівні досі не визначено.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз використання результатів оперативно-розшукової діяльності в доказовому процесі на стадії досудового розслідування та напрацювання рекомендацій шляхом дослідження вказаного напрямку.

Результати дослідження. Прискорений розвиток науки та техніки, колосальна кількість технічних винаходів надали зайву можливість знайти нові шляхи для побудови та удосконалення технічних засобів. Як наслідок, це дає змогу пізнавати не сприймаючі у звичайних умовах події

та факти, а також розширює можливість чуттєвого пізнання дійсності людиною. Сучасні оперативно-технічні засоби забезпечують отримання та збереження значної кількості оперативної інформації.

Треба підкреслити ще одну властивість оперативно-технічних засобів до якої належить відтворення в повному обсязі отриманої інформації, без доповнення її суб'єктивними елементами, на відміну від пам'яті людини, яка так або інакше спотворює її [1, с. 196]. Оперативно-технічні засоби сприяють якісному пізнанню, отриманню оперативно-розшукової інформації, копіюванню наявних у природі схем. Структурні характеристики оперативно-технічних засобів дають змогу модулювати структуру оригіналу, з подальшим закріпленням інформації на різних носіях, які використовують різні знакові системи. Це можливо тому, що інформація має таку властивість, як семантика.

У випадках застосування науково-технічних засобів в оперативно-розшуковій діяльності ми маємо справу з належним джерелом одержання фактичних даних. Таке джерело є придатним для встановлення наявності або відсутності обставин, які входять до предмета доказування в кримінальній справі. Особою, яка використовує науково-технічні засоби в процесі здійснення оперативно-розшукових заходів виступає співробітник оперативного підрозділу, тобто така особа наділена комплексом прав на реалізацію своїх повноважень у цій діяльності, а отже, ця особа виступає як правомочний суб'єкт.

На думку С.А. Шейфера, взяті самі по собі дані, одержані в результаті використання науково-технічних засобів в оперативно-розшуковій діяльності, не є доказами, тому що не відповідають нормативному визначенню доказів. Однак ці дані можуть стати доказами і використовуватись у кримінальному процесі як докази, тому що вони наділені такими властивостями, які у процесі введення їх у кримінальне судочинство трансформуються в нормативні вимоги допустимості, належності, достовірності і достатності [2, с. 58].

При цьому варто зауважити, що порядок введення у кримінальний процес даних, одержаних у результаті застосування науково-технічних засобів під час здійснення оперативно-розшукових заходів, чіткої регламентації у кримінальному-процесуальному законодавстві не дістав [3].

Тактичні підходи до використання матеріалів оперативно-розшукових заходів зумовлені необхідністю звести до мінімуму розшифрування методів ОРД, відсутністю обставин, що можуть заважати їх переданню до суду (загроза життю або здоров'ю громадян, котрі надають негласну допомогу, можливе розсекречення довірених осіб, тактики застосування оперативно-технічних засобів, незавершеність оперативного заходу тощо), нейтралізувати створюване окремими засобами масової інформації враження про глобальне поширення й використання оперативно-технічних засобів, а також забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їхніх сімей і близьких родичів.

Оперативний підрозділ має направляти правильно процесуально оформленні матеріали щодо результатів ОРД, які є підставами для внесення в ЄРДР.

Якщо інформація отримана за допомогою оперативно-технічних засобів, то вона виключає варіант вимислу, констатує факт. Проте завдання оперативного робітника, який застосовує оперативно-технічні засоби, складається не в пізнанні злочинної дійсності, а у встановленні та фіксації об'єктивної реальності, що дає змогу допомогти зрозуміти, які з «версій», виведених раніше оперативним робітником, практично значимі для нас та допоможуть запобігти або розкрити злочин. Оперативно-технічні засоби виступають як засіб одержання знань, вони «знімають» реальну картину події без своєї інтерпретації.

Доказування є одним із найважливіших аспектів кримінально-процесуальної діяльності, підґрунтям якого є пізнання події злочину. Суть кримінально-процесуального пізнання полягає в передбаченій законодавством процедурі збирання інформації, що має значення для встановлення істини та отримання на її підставі достовірних знань про обставини вчиненого злочину.

Без використання оперативно-розшукових технологій отримання інформації про злочин кримінальному судочинству нині важко протистояти натиску злочинності. Однак нині не існує чітких правових положень, які б регулювали використання оперативно-розшукової інформації в процесі доказування загалом і застосуванні заходів процесуального примусу зокрема.

Законність дотримання прав та свобод людини і громадянина викликає необхідність дотримання правового режиму одержання, перевірки і використання оперативної інформації. Під час здійснення ОРД не допускається порушення прав і свобод людини та юридичних осіб. Окремі обмеження цих прав і свобод мають винятковий і тимчасовий характер і можуть застосовува-

тись лише з санкції суду щодо особи, в діях якої є ознаки злочину, та у випадках, передбачених законодавством України.

На початковому етапі розслідування слідчий працює в умовах гострого дефіциту доказової інформації. Тому на цьому етапі неабиякого значення набуває оперативно-розшукова інформація. Вона дає змогу визначити вірний шлях пошуку відсутньої доказової інформації, з різних даних, які відображають окремі явища та факти, скласти загальну картину злочину, потім на цій підставі визначити мету й завдання слідства на певному етапі розслідування. Дані, отримані оперативно-розшуковим шляхом, дають змогу не тільки своєчасно й обґрунтовано виконати слідчі дії, але й ретельно підготуватися до них [4, с. 11].

Оперативно-технічні засоби відбивають об'єкт реальності в конкретному часі. Це означає, що оперативний робітник може не зафіксувати необхідної інформації через свій світогляд. Оперативний робітник при розкритті злочинів виводить кілька версій. Оперативно-технічні засоби мають служити емпіричному підтвердженню тієї або іншої версії.

Варто підтримати думку С.Л. Заугольнікова: «Процес доказування в розслідуванні злочинів багатоскладний, тому зростає роль оперативно-розшукової діяльності в частині використання у кримінальному процесі результатів оперативно-розшукової діяльності, аж до надання їм значення судових доказів» [5, с. 133]. Але у зв'язку з прийняттям КПК України у 2012 р. процес збирання доказів у досудовому розслідуванні може здійснюватись також і за результатами проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які виконуються працівниками оперативних підрозділів за дорученням слідчого, що нині є актуальним і дискусійним питанням. Використання оперативно-розшукових матеріалів сприяє ефективній підготовці та якісному проведенню слідчих (розшукових) дій і за участі підозрюваного. Так, уміло використовуючи їх, слідчий може в процесі розслідування отримати від підозрюваного повні й достовірні показання про обставини, які мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні, з'ясувати нові джерела доказів, а в деяких випадках – перевірити правильність вибраного напряму розслідування та застосованої тактики.

У тих випадках, коли оперативно-розшукова інформація виходить із незалежних джерел, коли застосовані різноманітні методи її збору, коли використовуються науково-технічні засоби, «оперативні дані можуть бути точними». Якщо ці дані узгодяться з утриманням матеріалів справи і буде правдоподібне пояснення обставинам, зафіксованим процесуальним шляхом, то вони можуть бути використані для побудови слідчої версії, але не як підстава, а як пояснювальна частина [6, с. 23–24].

Не треба ігнорувати й людський чинник. Спостерігач пізнає об'єктивну реальність і оцінює її, базуючись на ту інформацію, котру одержав раніше. При цьому вибирає ті моменти об'єктивної реальності, які необхідно відобразити технічними засобами, базуючись на своїх знаннях та досвіді.

Оперативно-розшукова діяльність (далі – ОРД) як специфічний вид державної діяльності намагається не відставати від науково-технічного прогресу, тож, з одного боку, вона стала техногенною і поширилася майже в усіх сферах життя суспільства, а з іншого – щоразу більше потрапляє під контроль держави. Намітилася стійка тенденція до використання результатів оперативно-розшукової діяльності в доказуванні у кримінальних справах [7, с. 165].

Дотримання процесуальних норм, що регламентують порядок одержання та фіксування даних при здійсненні ОРД, компетенцію осіб, уповноважених на прийняття рішень щодо їх проведення, має важливе значення для досягнення мети кримінального судочинства [8].

Теоретичні дослідження правових і тактичних проблем використання матеріалів ОРД у кримінальному процесі включають широке коло досліджуваних аспектів: проблеми взаємодії слідчого з працівниками оперативного підрозділу, проблеми дотримання прав людини та громадянина під час проведення оперативно-розшукових заходів та, власне, використання оперативних даних на стадіях кримінального процесу.

Основну роботу щодо збирання доказів, ведення провадження в кримінальних справах тощо проводять суб'єкти, зазначені в Кримінальному процесуальному кодексі, – органи дізнання, досудового слідства, прокуратури, суду, які діють виключно в порядку, передбаченому цим кодексом, і не мають права самостійно займатися оперативно-розшуковою діяльністю.

Аналіз правового досвіду таких країн, як США, Німеччина, Бельгія, Австрія, свідчить, що правове регулювання оперативно-розшукової діяльності відповідними «відкритими» законами, а також використання результатів такої діяльності як доказів стає загальним правилом [9, с. 191]. Деякі вітчизняні автори вважають, що матеріали ОРД, з огляду на їхню специфіку, не завжди мо-

жуть мати процесуальне значення й офіційно використовуватись у кримінальному судочинстві. Швидше, навпаки, вони стають інформацією, яка може бути легалізована під час проведення слідчих дій. Це зумовлено реалізацією принципу конспірації, негласних засад оперативно-розшукової діяльності [10, с. 168–179]. Така позиція не є досить чіткою. Порядок проведення ОРЗ регламентований, як правило, відомчими нормативно-правовими актами, що майже повністю обмежує використання оперативної інформації як доказів. Із викладеного вище можна зробити невтішний висновок: більшість матеріалів, отриманих у результаті ОРД, офіційно не можна використовувати у кримінальному процесі, тобто важка, часом небезпечна робота оперативних працівників виявляється марною.

Збирання доказів та їхніх джерел є суто процесуальною, врегульованою нормами КПК України діяльністю. Проте практика свідчить, що й оперативно-розшукові заходи, які здійснюються відповідно до чинного законодавства про ОРД, дають змогу виявити носіїв доказової інформації, визначити конкретні способи її одержання тощо, тобто забезпечують оперативно-розшуковим шляхом розкриття і розслідування злочинів, особливо на досудових стадіях кримінального процесу [11, с. 171].

Чільне місце доказам у кримінальному процесі відводили багато видатних учених-процесуалістів. Так, М. Михеєнко зазначав: «Зрештою, в кримінальному процесі як науці, навчальній дисципліні, галузі права і практичній діяльності все зводиться до практичної діяльності і доказів, бо вони є основним змістом кримінального процесу» [12, с. 115]. Для використання фактичних даних, отриманих у процесі ОРД, як доказів у кримінальному процесі необхідно, щоб вони були належно оформлені у відповідних оперативно-розшукових документах, містили фактичні дані, які мають значення для встановлення обставин предмета доказування у справах відповідної категорії, давали змогу формувати відповідні види кримінально-процесуальних доказів, містили джерело отримання цих фактичних даних, а також дані, які дають змогу перевірити засобами кримінального процесу докази, сформовані на підставі матеріалів ОРД [13, с. 127–128]. Отже, для кримінального процесу важливо, щоб було відомо не тільки джерело інформації, а й спосіб її отримання. Якщо спосіб отримання фактичних даних невідомий, виникають сумніви щодо того, чи законним шляхом вони отримані і чи не порушені при цьому законні права й інтереси осіб. Відомості, одержані з істотним порушенням вимог кримінально-процесуального законодавства, визнаються неприпустимими і не можуть бути використані як докази.

З огляду на це, уповноважений суб'єкт кримінального процесу (орган дізнання, слідчий та інші) має оцінити матеріали ОРД з позиції законності їх отримання підрозділом, що здійснює ОРД, законності їх надання відповідним оперативно-розшуковим підрозділом органу досудового розслідування для використання в кримінальному процесі та придатності (належності й допустимості) їх використання з метою ухвалення відповідного процесуального рішення.

Деякі дослідники, зокрема, А. Саїнич, І. Похіла і А. Притула, вважають, що результати ОРД не можуть відповідати вимогам, що висуваються до доказів Кримінально-процесуальним кодексом, оскільки вони створювалися за процедурами, передбаченими іншим законом – Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність». Проте з такою категоричною думкою погодитися не можна.

Підсумовуючи викладені міркування та підтримуючи раніше розпочату дискусію, вважаємо, що після прийняття нового Кримінального процесуального кодексу оперативно-розшукова діяльність зазнала суттєвої трансформації. Через включення до КПК України НС(Р)Д, які за багатьма ознаками мають спільне походження з ОРЗ, суттєво розширено повноваження слідчих, проте ініціативність та наступальність оперативних підрозділів втрачено.

Однак, унаслідок внесених до ЗУ «Про ОРД» змін, низка наведених нами неузгодженостей та протиріччя не лише обмежує можливості оперативних підрозділів, а може й мати негативні наслідки при використанні зібраних ними матеріалів у кримінальному процесі.

Прийняття рішення про проведення ОРЗ неуповноваженими особами, проведення дій, які знаходяться поза межами прав оперативних підрозділів, визначених ЗУ «Про ОРД» та главою 21 КПК України чи з порушенням визначеного порядку відповідно до ст. 86 КПК України може бути підставою для їх визнання недопустимими та, як наслідок, винесення виправдувальних вироків чи закриття провадження за реабілітуючими підставами.

Висновки. Сучасна правова система України доводить той факт, що інформація отримана оперативно-розшуковим шляхом посідає виняткове значення у доказуванні, тим самим приносячи повному виконанню завдань кримінального судочинства. При цьому використання інформації одержаної в результаті використання науково-технічних засобів під час проведення оператив-

но-розшукових заходів має бути найбільш чітко регламентовано на законодавчому рівні, що дасть змогу забезпечити дотримання прав і свобод людини під час провадження в кримінальних справах.

Список використаних джерел:

1. Практика уголовного сыска. Научно-практический сборник / Составитель А. Ваксян, М., 1999. 244 с.
2. Шейфер С.А. Использование непроцесуальных познавательных мероприятий в доказывании по уголовному делу. Государство и право. 1997. № 9. С. 58.
3. Пунда О. Використання результатів оперативно-розшукової діяльності для доказування в кримінальному процесі. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. <http://www.univer.km.ua/visnyk/387.pdf>.
4. Коваленко Е.Д. Використання оперативної інформації як підстави для застосування заходів процесуального примусу у кримінальному судочинстві: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09 «Кримін. процес та криміналістика; суд. експертиза». Київ, 2007. 24с.
5. Заугольников С.Л. Взаимосвязь уголовно-процессуальной и оперативно-розыскной деятельности при раскрытии и расследовании пре ступлений. Актуальные проблемы борьбы с преступлениями и иными правонарушениями: материалы шестой Междунар. науч.-практ. конф. Барнаул: Барнаульский юрид. ин-т, 2008. 158 с.
6. Овчинский С.С. Оперативно-розыскная деятельность. М , 2000. с.23-24.
7. Макаренко Є.І., Тертишник В.М., Лобойко Л.М. та ін. Дізнання в міліції та митних органах: навч. посіб. Донецьк, 2003. 275 с.
8. Бабіков О., Соколкін В. Використання у кримінальному провадженні як доказів матеріалів, отриманих оперативними підрозділами у здійсненні ОРД. Вісник прокуратури. 2014. № 11. https://khar.gp.gov.ua/ua/intervu_ta_komentari?_m=publications&_t=rec&id=148562&fp=20.
9. Шумило М.Є. Наукові засади використання оперативно-розшукових матеріалів у доказуванні в кримінальних справах. Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи: матер. наук.-практ. конф., 18–19 квітня 2002 р., м. Харків / ред. кол.: В.В. Сташис (гол. ред) та ін. К. – Х., 2002. 286 с.
10. Коваленко Е.Д. Легалізація результатів ОРД в кримінальному судочинстві. Проблеми правознавства і правоохоронної діяльності: зб. наук. праць. Донецьк, 2006. № 1. С. 168–179.
11. Михеєнко М.М., Нор Т.В., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: підруч. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Либідь, 1999. 536 с.
12. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18 декабря 2001 г. № 174–ФЗ (с изменениями от 29 мая, 24, 25 июля, 31 октября 2002 г., 30 июня, 4, 7 июля, 8 декабря 2003 г., 22 апреля, 29 июня, 2, 28 декабря 2004 г., 1 июня 2005 г., 9 января, 3 марта 2006 г.). Российская газета. 2001. № 249.
13. Саїнич А.С., Похіла І.Б., Притула А.М. Методика розкриття незаконного переправлення осіб через державний кордон України (криміналістичні та оперативно-розшукові аспекти): монографія. Одеса: Фенікс, 2008. 368 с.